

تحلیلی بر رویکرد کارکردهای شهری در توسعه روستایی با تأکید بر مدل یوفرد (رویکردی با نگرش فضایی به برنامه‌ریزی روستایی)

دکتر یوسف قنبری^۱

دکتر حمید برقی^۲

(تاریخ دریافت ۸۸/۷/۶ - تاریخ تصویب ۸۸/۱۰/۱۰)

چکیده

در این مقاله عملکردهای شهری در توسعه روستایی به عنوان رویکردی با نگرش فضایی در برنامه‌ریزی روستایی مورد بررسی قرار گرفته است. کم‌توجهی به نگرش فضایی در سطح ناحیه‌ای و محلی با توجه به شرایط و منابع و نادیده گرفتن نظام‌های شهری و روستایی در یک کلیت یکپارچه، سبب نابسامانی در عرصه‌های فضایی شده است. این نابسامانی را در توزیع جمعیت، فعالیت‌ها، خدمات و کارکردها در سطوح مختلف نظام سکونتگاهی به شکل عام و بهره‌مندی نامناسب مراکز جمعیتی به ویژه سکونتگاه‌های کوچک و کم‌جمعیت به شکل خاص، از خدمات و تسهیلات و منابع مختلف مستقر در مراکز جمعیتی و خدماتی بالاتر بخصوص شهری می‌توان دید. بدین ترتیب ایجاد یک سلسله مراتب سکونتگاهی مطلوب با ساختار فضایی مناسب می‌تواند توزیع بهینه امکانات لازم را در نقاط روستایی به ویژه مراکز روستایی و خدمات‌رسانی که از نظر هزینه و سرمایه‌گذاری مقرون به صرفه باشد، از طریق شهرهای کوچک و میانی پوشش دهد. در این مدل تأکید شده است که از طریق برنامه‌ریزی فضایی، این پوشش

۱- استادیار گروه جغرافیای دانشگاه اصفهان، y.ghanbb@ltr.ui.ac.ir

۲- استادیار گروه جغرافیای دانشگاه اصفهان.

خدماتی و تسهیلاتی از طریق شهرهای کوچک و میانی می‌تواند ساختار فضایی مطلوب و سلسله مراتب سکونتگاهی مطلوب را فراهم سازد. لذا راهبرد یوفرد مطالعه خود را در جهت توسعه اجتماعی و اقتصادی ناحیه، بر اساس راهبردهای توسعه برنامه‌های کشور و سیستم حکومتی، تحلیل و ارائه می‌کند.

واژگان کلیدی: عملکردهای شهری، توسعه روستایی، رویکرد یکپارچه کارکردی، مناطق روستایی، روابط شهر و روستا، توسعه فضایی.

مقدمه

توسعه روستایی طی سال‌های ۱۹۵۰ تا ۱۹۶۰ میلادی با راهبرد صنعتی شدن شهرها و خط‌مشی‌هایی نظیر قطب رشد، سبب شد که شکاف بین شهرها و روستاها بیشتر شود و با قطبی شدن فضا به نفع شهرها تحول یابد. این امر نه فقط به توسعه روستایی کمک نکرد، بلکه سبب تشدید مهاجرت‌های بی‌رویه روستاییان به شهرها و ناپایداری روستاها گردید (افتخاری و موحد، ۱۳۷۷: ۶۴).

در کشور ما نیز جامعه روستایی به عنوان یک جامعه انسانی و تأمین‌کننده مواد غذایی کشور طی سه دهه اخیر با فراز و نشیب‌هایی به ویژه در ارتباط با تحولات جمعیتی روبرو بوده است؛ به طوری که سهم جمعیت روستایی کشور از ۵۹/۳ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۳۸/۳ درصد در سال ۱۳۷۵ کاهش یافته و متوسط رشد سالیانه جمعیت روستایی کشور از ۲/۳ درصد در دهه ۶۵ - ۱۳۵۵ به ۳/ درصد در دهه ۷۵ - ۱۳۶۵ تقلیل یافته است (علینی، ۱۳۷۹: ۴۴-۴۵). همچنین جمعیت روستایی کشور در سال ۱۳۸۵ به ۳۱/۳۹ و متوسط رشد سالانه جمعیت روستایی (۱۳۷۵-۱۳۸۵) به ۴۹/ - کاهش یافته است (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵). این روند نزولی شدید در نرخ رشد جمعیت روستاهای کشور طی دهه گذشته، بیانگر نوعی عدم تعادل و توازن بین شهر و روستا و وجود معضلات و مشکلاتی متعدد در نقاط روستایی کشور است.

آنچه در توسعه روستایی فراموش شد، نادیده گرفتن روستا و شهر در یک کلیت یکپارچه با توجه به شبکه‌های اجتماعی، اقتصادی و طبیعی و کنش متقابل در یک شبکه تعامل اجتماعی و داد و ستد متقابل و خدمات و کالاها و تولیدات فرآورده‌های کشاورزی و عرضه عقاید بود.

با مشاهده آشتگی و نارسایی برنامه‌های توسعه کشورهای در حال توسعه، عده‌ای از محققان

دریافتند که چون بخش کشاورزی به بازارهای شهری وابسته است، برنامه‌های توسعه اجتماعی و اقتصادی شهرها و روستاها الزاماً از هم جدا نیستند و بخش کشاورزی نمی‌تواند به تنهایی توسعه یابد (شکویی، ۱۳۷۳: ۲۸۶).

این بخش همواره به یک نوع کمک‌رسانی احتیاج دارد، بدین‌سان که بازارهای شهری برای بخش کشاورزی، خدمات فنی و اعتبار مالی فراهم آورد و خدماتی دیگر چون آموزش، بهداشت و درمان، اوقات فراغت، تسهیلات عمومی و بازار فروش برای مازاد تولید را در اختیار روستائیان قرار دهد. پس شهر می‌تواند عامل اصلی در توسعه این بخش باشد.

راهبرد عملکردهای شهری در توسعه روستایی با تحلیلی فضایی - منطقه‌ای، شیوه‌ای از تعیین سکونتگاه‌ها را بدست می‌دهد که سرمایه‌گذاری در زمینه دستیابی روستائیان به خدمات شهری را تسهیل، و اطلاعات بسیاری را در اختیار برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران قرار می‌دهد، به طوری که بتوانند سرمایه‌گذاری‌ها را به منظور ایجاد یک الگوی متعادل جغرافیایی در زمینه توسعه اقتصادی و فیزیکی توزیع کنند (راندینلی، ۱۹۸۶: ۱).

سوابق تحقیق و ادبیات مربوطه

وینود کی. و تیوری^۱ در پژوهشی در سال ۱۹۹۲ میلادی به این امر اذعان دارند که بهبود دسترسی جوامع روستایی به خدمات اساسی، ابزاری مهم در شتاب بخشیدن به توسعه منطقه‌ای به شمار می‌رود و این نکته را پذیرفته‌اند که مکان‌یابی خدمات، علاوه بر تأثیرگذاری در هزینه‌ها در کارایی و بهره‌برداری و نیز بر کیفیت آنها مؤثر است (وینود کی. و تیوری، ۱۹۹۲: ۲۵).

جانسون در سال ۱۹۷۰ میلادی به عنوان اقتصاددان تاریخی اظهار می‌دارد که امکان دسترسی به خدمات شهری، برای توسعه روستایی، اساسی و ضروری است. مطالعات او نشان می‌دهد که بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته در مراحل اولیه توسعه، در زمینه پیوندهای بین شهر و حومه، سرمایه‌گذاری سنگینی کرده‌اند. برخی دیگر از محققان به واسطه مشاهدات همزمان به این نتیجه رسیده‌اند که عدم دسترسی به منابع برای فرآیندهای تولید و برای خدمات انسانی پایه، یکی از موانع مهم در جهت افزایش بهره‌وری کشاورزی و گسترش رفاه اجتماعی در نواحی روستایی به شمار می‌رود. این مطالعات و بحث‌ها سبب شد که برای تعدادی از پروژه‌هایی که در پی آن

بودند تا توسعه روستایی را از طریق توسعه خدمات شهری تقویت کنند، توجیه منطقی فراهم نماید تا جایی که سیاست‌های توزیع مجدد فضایی بخشی از سیاست‌های طراحی شده توسط دولت‌ها قرار گرفت، تا امکان دسترسی به منابع برای جوامع روستایی پراکنده، افزایش یابد. بنابراین وظیفه برنامه‌ریزی فضایی این است که شکل بهینه را با توجه به شرایط اقتصادی، فیزیکی و اجتماعی هر منطقه ترسیم کند (روستون^۱، ۱۹۸۸: ۹۸-۹۷).

جانسون (۱۹۷۰، ۱۹۷۱) در مشاهدات و مطالعاتی که در این زمینه داشت، به سه نتیجه دست یافت:

۱- یکپارچگی کارکردی سیستم‌های شهری در کشورهای توسعه یافته، آنها را در تجارتي

شدن کشاورزی و توزیع منافع توسعه به جوامع روستایی پراکنده، توانمند کرده است.

۲- توسعه روستایی در کشورهای در حال توسعه به واسطه کمبود «مراکز بازاری قابل

دسترسی» محدود شده است. بدون دسترسی به کالاهای مصرفی، نهادهای کشاورزی

و بازارهای کشاورزی رقابتی و قابل اطمینان (اتکاپذیر)، کشاورزان؛ فاقد مشوق‌های

لازم به منظور تولید بیشتر برای بازار و فاقد انگیزه برای سرمایه‌گذاری در ابزار بهتر و

نهادهایی چون کود و یا در منابعی چون دام، به منظور تولید مازاد قابل فروش،

خواهند بود. از این رو چنانچه جوامع روستایی بخواهند خود را نوسازی کنند،

می‌بایست به شهرهای بازاری دسترسی داشته باشند.

۳- شواهد نشان می‌دهد که کشورهای توسعه‌نیافته نمی‌توانند اقتصاد متکی بر بازار

رضایت‌بخش را بدون سلسله مراتب از مراکز رشد روستایی، شهرهای کوچک

بازاری، شهرهای کوچک و دیگر مکان‌های مرکزی به طور فضایی توزیع شده، به

وجودآورند.

بدین ترتیب جانسون از راهبردهای سرمایه‌گذاری فضایی که سلسله مراتب‌هایی را جهت تجارتي

کردن بخش کشاورزی و افزایش دسترسی بخش عمده‌ای از جمعیت روستایی به خدمات و

کالاهای شهری اساسی متصل و یکپارچه کند، جانبداری می‌کند (بلسکی و گرال^۲، ۱۹۹۰: ۲۲۷).

فریدمن (۱۹۶۶) و بری (۱۹۶۷) نیز اظهار می‌دارند که سیستم‌های شهری، نقش مهمی در یکپارچه

کردن بازارهای ملی بازی می‌کنند و آنها به این مسأله پی برده‌اند که یکپارچگی یکی از

۱ - Rushton

۲ - Belesky Erics. And karaska Gerald J.

پیش شرط‌های نوسازی کشاورزی و تخصیص بهینه و منطقی منابع برای توسعه به شمار می‌رود. تا اواخر دهه ۱۹۷۰ میلادی تجارب کافی بدست آمده، این فرصت و امکان را برای روی و پاتیل (۱۹۷۷)، دنیس راندنیلی و رودل (۱۹۷۸)، کمیسیون اقتصادی و اجتماعی برای آسیا و اقیانوسیه [اسکاپ] (۱۹۷۹) و رودل (۱۹۸۲) فراهم آورد تا بستر برنامه‌ریزی یکپارچه کارکردی را فرموله کرده و گسترش دهند.

این محققان تأکید کرده‌اند که استقرار تسهیلات و خدمات شهری برای توسعه و بهبود سلسله مراتب شهری متعادلی که قادر به برانگیختن توسعه روستایی باشد، حیاتی است. به علاوه آنها پیشنهاد می‌کنند که وظیفه برنامه‌ریزی مکانی در چارچوب یکپارچه جامع‌تر، به عنوان روشی کارا برای مکان‌گزینی خدمات و کالاهای شهری گنجانده شود (رکن‌الدین افتخاری و ایزدی خرامه، ۱۳۸۰: ۳۸). آقای رکن‌الدین افتخاری و موحد در تحقیقی بر اساس الگوی نظری یوفرد به بررسی و تحلیل بخش زواره از توابع شهرستان اردستان استان اصفهان پرداخته و چنین نتیجه‌گیری نمودند که ایجاد یک سلسله مراتب سکونتگاهی مطلوب با ساختار فضایی مناسب، می‌تواند توزیع بهینه امکانات لازم را در نقاط روستایی به ویژه مراکز روستایی و خدمات‌رسانی که از نظر هزینه و سرمایه‌گذاری مقرون به صرفه باشد، از طریق شهرهای کوچک و میانی پوشش دهد (رکن‌الدین افتخاری و موحد، ۱۳۷۷: ۸۴-۶۳).

همچنین آقای رکن‌الدین افتخاری و ایزدی خرامه در تحقیقی دیگر به تحلیل رویکردهای مکان‌یابی و توزیع خدمات در مناطق روستایی پرداخته و آنها را مورد بررسی تطبیقی قرار داده‌اند (رکن‌الدین افتخاری و ایزدی خرامه، ۱۳۸۰: ۶۶ - ۳۰).

رویکرد کارکردهای شهری در توسعه روستایی

رویکرد کارکردهای شهری در توسعه روستایی^۱ که از آن به عنوان رویکرد یکپارچه کارکردی^۲ یاد می‌شود، توسط دنیس راندنیلی بدنال به انجام رساندن پروژه‌هایی در کشورهای مختلف مانند حوزه رودخانه بایکول یکی از فقیرترین مناطق کشور فیلیپین و پروژه راهنما در بخش پوتوسی در کشور بولیوی و جنبه‌های روش‌شناختی آن در کشور ولتای علیا (فاز، ۱۹۸۱)، جمهوری ملاوی

۱ - Urban Functions in Rural Development (UFRD)

۲ - The Functional Integration approach

و اکوادور و سیستم‌های سکونتگاهی در هندوستان (شاه، ۱۹۷۴؛ رومی و پاتیل، ۱۹۷۷)، اندونزی (فیشر، ۱۹۷۵) و کشور غنا (گرو و هرزار، ۱۹۶۴) که مورد آزمون قرار گرفته و از پروژه‌های راهنما، اقتباس و استنتاج شده است؛ مطرح گردید (راندینلی، ۱۹۸۵: ۶).

بنابراین کارکردهای شهری در توسعه روستایی از خلال یک سری پروژه‌های راهبردی، توسط نمایندگی آمریکا برای توسعه بین‌المللی^۱ پذیرفته شد و طی دهه ۱۹۷۰ و اوایل دهه ۱۹۸۰ میلادی مطرح گردید. پروژه‌هایی که در فیلیپین، بولیوی و ولتای علیا شروع گردید و به طور مشابه برای سایر کشورهای در حال توسعه نیز توجیه شد (فنی، ۱۳۸۲: ۱۶).

رویکرد کارکردهای شهری در توسعه روستایی دارای یک فرض اساسی است؛ به این مضمون که مؤثرترین و کاراترین راهبرد فضایی برای بهبود توسعه روستایی به توسعه سلسله مراتب شهری متوازن، یکپارچه و بهینه پیوند خورده است.

با توجه به اینکه در اکثر کشورهای در حال توسعه طی چند دهه اخیر، بخش زیادی از جمعیت در فقر زندگی می‌کنند و شکاف بین فقرا و اغنیا افزایش می‌یابد، همچنین نواحی روستایی این کشورها در شرایط اقتصادی و اجتماعی نامناسب‌تری نسبت به شهرها قرار دارند، در پاسخ به این سؤال که چگونه می‌توان به حل این مسائل کمک نمود و رشد و توسعه اقتصادی و منافع حاصل از آن را انتشار داد تا در سایه آن قشر وسیعی از مردم روستایی با بهبود فعالیت‌های تولیدی از شرایط معقول زندگی در فرآیند توسعه برخوردار گردند؛ رهیافت یوفرد که بر مبنای استفاده از عملکردهای شهری در توسعه روستایی استوار است، استدلال می‌کند که بسیاری از مناطق در کشورهای در حال توسعه، فاقد مراکز سکونتگاهی مناسب برای ارائه دامنه وسیعی از عملکردهای مورد نیاز مردم بوده و باید دسترسی به دامنه وسیعی از عملکردها و امکانات توسعه برای حجم بزرگی از جمعیت امکان‌پذیر گردد (راندینلی، ۱۹۸۵: ۲۷).

نقش‌های شهری خدمات، تسهیلات، زیربنایها، مؤسسات و فعالیت‌های اقتصادی هستند که بر اساس رهیافت یوفرد باید در سکونتگاه‌هایی که دارای حداقل جمعیت لازم‌اند، متمرکز شوند. برخی از این عملکردها مختص ساکنین مکان مرکزی می‌باشد ولی برخی دیگر برای استفاده سایر سکونتگاه‌های حوزه نفوذ نیز می‌باشد که به این عملکردها، عملکردهای مرکزی اطلاق

می‌گردد.

رویکرد یوفرد در تلاش است تا روابط میان عدالت اجتماعی، رشد اقتصادی و توزیع خدمات، تسهیلات، زیرساخت‌ها و فعالیت‌های مولد را در مناطق فقیر، بین سکونتگاه‌های روستایی و شهری بهبود بخشد. طبق این رهیافت برای تعدیل فقر و کاهش شکاف اقتصادی و اجتماعی بین نواحی محروم و برخوردار، در صورتی که کارکردهای شهری در مراکز روستایی متمرکز شوند، علاوه بر بهبود وضع اشتغال و درآمد، می‌توانند در تأمین خدمات رفاهی و زیربنایی مورد نیاز جامعه روستایی، مؤثر واقع گردند.

در واقع راهبرد یوفرد، مراحل تکامل خود را با استفاده از پروژه‌های راهنما برای گسترش فرآیند تجزیه و تحلیل فضایی برای سرعت بخشیدن به توزیع فضایی عملکردهای مهم اجتماعی و اقتصادی و پاسخگویی به سؤالاتی که یوفرد برای سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان مطرح نموده، طی کرده است:

- ۱- سکونتگاه‌های درون یک منطقه در وضع موجود چه نوع امکانات، خدمات و زیرساخت‌های فعالیت‌های تولیدی اساساً شهری را در اختیار دارند؟
 - ۲- عملکردهای موجود در سکونتگاه‌های درون یک منطقه، با چه کیفیتی به ساکنان خود و نواحی اطراف، ارائه خدمات می‌کنند؟ به عبارت دیگر چگونه سکونتگاه‌ها و عملکردهایشان، برای مردم ساکن در محیط پیرامون قابل حصول هستند؟
 - ۳- کدامیک از نواحی منطقه فاقد خدمات، تسهیلات و زیرساخت‌هایی است که برای توسعه کشاورزی و ایجاد اشتغال اهمیت دارد؟
- همچنین رهیافت یوفرد دارای مفاهیم و پیش‌فرض‌هایی است که تحت عنوان پیش‌فرض‌های یوفرد برای تحلیل نظام سکونتگاهی مطرح می‌شود و توسعه ناحیه‌ای از طریق روندهای گوناگون در سکونتگاه‌های پایدار بوجود می‌آید و راهبرد یوفرد در پی شناخت و تحلیل این روابط است و پیش‌شرط‌هایی را برای تحلیل نظام سکونتگاهی مطرح می‌نماید:

- ۱- علاوه بر نیازهای طبیعی، زیستی، مردم خواهان نیازهای اجتماعی و اقتصادی نیز هستند؛
- ۲- مردم در اندازه‌های متفاوت سکونتگاهی در فضا توزیع شده‌اند؛
- ۳- انسان‌ها از نظر مورفولوژیکی اشکال مختلف سکونتگاه‌ها مثل مزرعه، دهکده، روستا،

شهرک و شهر را ایجاد نموده تا امکان بقاء با توجه به منابع برطرف کننده نیازهایشان، موجود باشد تا به زندگی خود ادامه دهند؛

- ۴- منابعی که این افراد برای نیازهای اساسی خود مورد استفاده قرار می‌دهند، محدود است؛ در حالی که نیازهای آنان نامحدود است، به عبارتی فراتر از منابع موجود است؛
- ۵- آنها در جستجوی کالا و خدماتی که در سکونتگاه‌های خود قابل دسترسی نیست، به مکان‌های دیگر می‌روند (راندینلی، ۱۹۸۵: ۳۳).

سایر فرضیات مهم این رهیافت این است که مکان‌های مرکزی، شهرهای بازاری کوچک، شهرهای کوچک، مراکز منطقه‌ای و مراکز متروپلیتن، نقش مهمی در توسعه منطقه‌ای و توسعه اجتماعی دارند. تعداد، توزیع جغرافیایی و مشخصات عملکردهای آنها، عوامل مهمی در توسعه منطقه‌ای می‌باشند. لذا پیش‌فرض‌های فوق‌الذکر، سه مطالعه اساسی در شبکه سکونتگاهی در کشورهای در حال توسعه را مورد توجه قرار داده که مهمترین آنها به عنوان عوامل مؤثر در فقدان یکپارچگی فضایی - کارکردی سکونتگاه‌ها به شمار می‌آید که عبارتند از:

- ۱- مکان‌های مرکزی در سیستم سکونتگاهی دارای یک نظم منطقی نیستند؛
- ۲- توزیع خدمات و تسهیلات در میان شهرهای میانی و کوچک در مناطق روستایی متناسب با جایگاه هر یک، عادلانه نیست؛
- ۳- ارتباطات میان سکونتگاه‌ها در مناطق روستایی بسیار ضعیف بوده و یا اصلاً وجود ندارد.

بنابراین از نظر راندینلی، سیستم‌ها از نظر شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی، اقتصادی و طبیعی و تعامل و کنش متقابل بین آنها شکل می‌گیرند و از آن تأثیر می‌پذیرند و روند کنش متقابل از طریق روابط سکونتگاهی صورت می‌پذیرد.

روستاها، شهرهای کوچک و مادرشهرها در یک شبکه تعامل اجتماعی، داد و ستد متقابل، خدمات، کالا، تولیدات، فرآورده‌های کشاورزی و عرضه عقاید؛ به هم می‌رسند (شکویی، ۱۳۷۳: ۳۱۵).

به طور کلی ارتباط جدید فیزیکی بین مراکز شهری و روستایی باعث تغییر مسیر منابع اقتصادی، روابط اجتماعی و حرکت کالاها و مردم می‌گردد. از این رو در یک ناحیه توسعه‌یافته، انواع روابط بین مراکز شهری و حوزه‌های روستایی و شهرهای میانی به وجود می‌آید و بدین سان طبقه‌بندی وابستگی‌های فضایی ظاهر می‌گردد (جدول شماره ۱). علاوه بر این، دنیس راندینلی در

تحلیل روابط شهر و روستا بر محور سیاست توسعه در سلسله مراتب به جمعیت شهری تأکید دارد.

جدول شماره (۱) - وابستگی‌های مهم فضایی از نظر دنیس راندنیلی

انواع وابستگی	عوامل
ارتباط فیزیکی	شبکه راه‌ها، شبکه‌های حمل و نقل رودخانه‌ای، شبکه‌های راه‌آهن، ارتباط اکولوژیک
ارتباط اقتصادی	ارتباط تولیدی، نحوه مصرف، جریان درآمد، جریان کالای بین ناحیه‌ای
تحرك‌های جمعیتی	مهاجرت‌های موقت و دائم، آمد و شد برای کار
روابط تکنولوژیک	ارتباط تکنولوژیک سیستم‌های آبیاری، سیستم‌های ارتباط از دور
تعامل اجتماعی	نحوه دیدار، نحوه خویشاوندی، مراسم و فعالیت‌های مذهبی، روابط متقابل اجتماعی
روابط در زمینه توزیع خدمات	جریان انرژی، شبکه مالی و وام، ارتباط آموزشی و تعلیماتی، سیستم‌های توزیع خدمات درمانی، عرضه خدمات تخصصی، تجاری و فنی، سیستم‌های حمل و نقل
روابط اداری و سیاسی - اداری	ارتباط متقابل ساختاری، جریان بودجه دولتی، وابستگی متقابل سازمانی و وابستگی اداری و سیاسی

مأخذ: (شکویی، ۱۳۷۳: ۲۶۸)

به هر حال طبق این رویکرد باید روابط و شبکه‌های بین سکونتگاه‌ها اعم از اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فیزیکی بین سکونتگاه‌ها تقویت شود تا دسترسی به خدمات و تسهیلات موجود در مکان‌های مرکزی تقویت شود. این ارتباطات و شبکه‌ها به سه صورت وجود دارد که عبارتند از:

۱- ارتباطاتی که بین مکان‌های مرکزی و نواحی روستایی اطراف وجود دارد (ارتباطات حوزه نفوذ)؛

۲- ارتباطاتی که میان مکان‌های مرکزی یک ناحیه وجود دارد (ارتباطات درون منطقه‌ای)؛

۳- ارتباطاتی که بین مکان مرکزی یک ناحیه و نواحی یا مکان‌های مرکزی دیگر وجود دارد (ارتباطات میان چند ناحیه‌ای).

راندنیلی اهداف توسعه روستایی را جدا از شهرها نمی‌داند، زیرا شهرها محل بازارهای اصلی

برای دریافت مازاد محصولات کشاورزی هستند. وی نظریه خود را بر عدم تمرکز سرمایه‌گذاری‌ها در سکونتگاه‌های انسانی با تأکید بر راهبرد توسعه بر محور شهری در تأمین حداقل شرایط برای مردم روستایی بنا کرده است که روستائیان را قادر می‌سازد مراکز روستایی خود را به توسعه اقتصادی و اجتماعی برسانند.

روش‌شناسی و فرآیند برنامه‌ریزی و تحلیل فضایی در رویکرد یوفرد

راندنیللی (۱۹۸۵) مؤثرترین روش‌شناسی برای برنامه‌ریزی یکپارچه کارکردی یعنی رویکرد کارکردهای شهری در توسعه روستایی را ارائه کرده است. در کانون رویکرد یوفرد به سه وظیفه تحلیلی اشاره شده است که عبارتند از:

- ۱- تحلیل کارکردی و ترسیم سلسله مراتب سکونتگاه‌ها؛
 - ۲- تحلیل پیوندهای اداری، خدماتی، اجتماعی، بازاری و حمل و نقل بین سکونتگاه‌ها؛
 - ۳- تحلیل قابلیت دسترسی و عرصه خدماتی (بلسکی و گرالد، ۱۹۹۰: ۲۲۹).
- علاوه بر این به نظر راندنیللی (۱۹۹۰)، شناسایی مراکز رشد بالقوه که ممکن است زیرمجموعه‌ای از مکان‌ها در سطحی خاص باشد، از اهداف مهم در روش‌شناسی کارکردهای شهری به شمار می‌رود و شناسایی انواع استقرارگاه‌ها با صرفه‌جویی ناشی از مقیاس، می‌تواند یکی دیگر از اهداف تلقی شود (پرسکات و واندانبروک، ۱۹۹۲: ۵۵).

در رویکرد یوفرد برای فرآیند برنامه‌ریزی و تحلیل فضایی، ده مرحله وجود دارد و فرض بر این است که این مراحل برای تعیین مکان مناسب برای طرح‌های سرمایه‌گذاری با در نظر گرفتن کارکردهایی با هدف توسعه منطقه‌ای، ضروری هستند. در این رویکرد، برنامه‌ریزی و تحلیل، نخست با تحلیل منابع پایه و سیستم سکونتگاهی شروع می‌شود و با ترسیم پیوندها و نواحی زیر نفوذ ادامه می‌یابد و سرانجام به طرح‌هایی برای بهبود و اصلاح پروژه‌های سرمایه‌گذاری ختم می‌شود (میشل، ۱۹۹۲: ۱۶).

این مراحل به تفکیک عبارتند از:

- ۱- تحلیل کلی منابع منطقه‌ای؛
- ۲- تحلیل نظام سکونتگاه‌ها؛

- ۳- تحلیل فضایی پیوندهای منطقه‌ای؛
- ۴- تهیه نقشه‌های تحلیلی؛
- ۵- تحلیل قابلیت دسترسی؛
- ۶- تحلیل خلاء عملکردی؛
- ۷- تدوین راهبردهای توسعه فضایی؛
- ۸- شناسایی پروژه‌ها و برنامه‌های سرمایه‌گذاری؛
- ۹- کنترل و ارزیابی؛
- ۱۰- نهادینه کردن تحلیل فضایی در فرآیند برنامه‌ریزی منطقه‌ای (خراط زبردست، ۱۳۷۷: ۳۷-۳۱).

مزیت‌ها و محدودیت‌های رویکرد کارکردهای شهری در توسعه روستایی

به طور کلی رویکرد کارکردهای شهری در توسعه روستایی هم موجب علاقه زیاد در برنامه‌ریزان و هم سبب اشتیاق به نقد و بررسی در محافل آکادمیک شده است تا جایی که برخی، رویکرد یوفرد را مورد انتقاد قرار داده‌اند و نسبت به ارزش هدف‌های آن تردید کرده‌اند (کونروی، ۱۹۷۴؛ گیلبرت و گوگلر، ۱۹۸۲؛ گور، ۱۹۸۴؛ هاردوی و ساتر تویت، ۱۹۸۴؛ پینتر، ۱۹۸۷) و برخی دیگر با انتخاب روش‌های برنامه‌ریزی مکانی این رویکرد مخالفت کرده‌اند (بلسکی و کاراسکا، ۱۹۸۴؛ رشتون و یایا، ۱۹۸۳؛ و رشتون، ۱۹۸۹). بنابراین «قابلیت‌ها و مزیت‌ها» و «کاستی‌ها و محدودیت‌های رویکرد کارکردهای شهری در توسعه روستایی» را می‌توان به شرح ذیل بیان نمود:

پژوهش‌گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

الف - قابلیت‌ها و مزیت‌های رویکرد

- توجه و اهمیت دادن به برنامه‌ریزی توسعه خدمات به صورت یکپارچه؛
- سادگی و قابل فهم بودن رویکرد برای برنامه‌ریزان کشورهای جهان سوم؛
- ایجاد پیوند میان سکونتگاه‌ها و تقویت روابط شهر و روستا به عنوان یکی از عناصر حیاتی در برنامه‌ریزی و توسعه روستایی؛
- تأکید بر ابعاد فضایی و مکانی توسعه منطقه‌ای و تأکید بر روی شکل مکان‌گرایی برنامه‌ریزی و تحلیل؛
- تأکید بر به کارگیری دانش عمومی (بومی - محلی) در تحلیل‌ها؛

- مناسب بودن روش‌شناسی یکپارچه کارکردی بر حسب قابلیت‌های برنامه‌ریزی روستایی واقع‌گرا؛
- استفاده حداکثر از اطلاعات و داده‌های موجود برای تحلیل و نیاز کم آنها به جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های جدید؛
- فرآیندگرا بودن رویکرد و قابلیت انعطاف آن جهت اضافه کردن تکنیک‌ها یا حذف مرحله‌ای خاص.

ب - کاستی‌ها و محدودیت‌های رویکرد

- اتکای زیاد به طرف عرضه سلسله مراتب شهری به منظور انتخاب و طراحی مکان‌های تسهیلات و عدم توجه کافی به تقاضای مؤثر برای کارکردهای شهری؛
- توصیف سلسله مراتب سکونتگاهی موجود برای شناسایی شکاف‌ها و در نتیجه امکان ادامه وضع موجود و احتمال عدم بهبود کافی و رسیدن به یک سیستم متوازن‌تر و همچنین بهره‌مندی بیشتر جامعه شهری از خدمات توزیع شده نسبت به جامعه روستایی؛
- توجه بیشتر به هدف یکپارچه کردن و پیوند دادن سیستم سکونتگاهی به جای حداکثرسازی دسترسی مردم به کارکردهای خاص و در نظر گرفتن حداکثرسازی دسترسی به عنوان هدف فرعی؛
- امکان انحراف روش به سمت مدلی کردن سلسله مراتب شهری متعادل و اشتباه گرفتن ابزار و هدف به جای هم؛
- عدم توجه به متولی تهیه و تدارک خدمات در مناطق روستایی (بخش خصوصی یا عمومی)؛
- عدم توجه کافی به دسترسی اقتصادی مردم روستایی به کارکردهای شهری در ملاحظه و بررسی اطلاعات و تأکید صرف بر لزوم توجه به سکونتگاه‌ها به عنوان مکان‌هایی برای توزیع خدمات (رکن‌الدین افتخاری و ایزدی خرامه، ۱۳۸۰: ۶۳-۶۲).

نتیجه

رویکرد یوفرد، یکی از روش‌های اجرایی توسعه روستایی است و از نظر مفهومی بر پایه دیدگاه‌هایی مانند برنامه‌ریزی مراکز روستایی و الگوی سلسله مراتبی سکونتگاه‌ها استوار می‌باشد

و بیشتر نگرش فضائی دارد تا ابعاد اقتصادی و اجتماعی. لذا در ارزیابی رویکرد یوفرد می توان به موارد زیر اشاره نمود:

- همانند برخی از موارد ارائه شده در سایر تئوری‌ها، وجود یک ساختار سلسله مراتبی از سکونتگاه‌ها را برای کاهش یا تعدیل تفاوت‌های منطقه‌ای ضروری دانسته و بر آن تأکید می‌نماید؛
- در مطالعات و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، شهر و روستا را در یک کلیت یکپارچه در نظر می‌گیرد و به یک تقسیم کار منطقه‌ای در قالب حوزه‌های شهری - روستایی می‌اندیشد که هدف آن آرایش و ساماندهی عرصه‌های فضائی می‌باشد؛
- برخلاف سایر تئوری‌ها، به شهرهای میانی و کوچک که بیشتر با محیط و جامعه روستایی مأنوس هستند، بها داده و آن را محرک توسعه در عرصه‌های روستایی می‌داند؛
- با توجه به فرآیند تحلیل فضائی که دارا می‌باشد، اطلاعات مناسبی را در مورد توزیع فضایی منابع و عملکردها در اختیار برنامه‌ریزان قرار داده که آنها نیز با رفع کمبودها و نارسایی‌ها، در جهت تعادل و توازن نظام فضائی تلاش می‌نمایند؛
- اصول و مبانی این رهیافت به گونه‌ای نسبتاً ساده‌تر در مقایسه نظریه‌ها می‌باشد، ضمن اینکه از تکنیک‌های ساده برای تجزیه و تحلیل استفاده نموده است؛
- در عین حال به نظر می‌رسد در این رهیافت نیز نقاط کوچک و پراکنده در شبکه سکونتگاهی، کمتر مورد توجه عرضه‌کنندگان تسهیلات و خدمات شهری قرار می‌گیرند، زیرا مبنا شدن نقاط شهری به عنوان رأس هرم سلسله مراتبی (از بالا به پایین)، هیچ تضمینی را در جهت ارائه مطلوب نهاده‌ها و تسهیلات به نقاط سطح پایین تر هرم ندارد؛ چرا که شهر تابع قوانین بازار است و بازار نیز فضا را به عنوان یک عنصر اقتصادی دارای سود تلقی می‌کند (صرافی، ۱۳۷۹: ۱۳۲).

منابع

- خراط زبردست، اسفندیار (۱۳۷۷)، عملکردهای شهری در توسعه روستایی، رویکردی با نگرش فضایی به برنامه‌ریزی منطقه‌ای، **فصلنامه مسکن و انقلاب**، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، شماره ۸۴
- راندنیللی، دنیس (۱۳۷۲)، **برابری، رشد و توسعه**، ترجمه سید علی بدری، اداره کل بهسازی

- و مسکن جهاد سازندگی.
- راندنیللی، دنیس (۱۳۸۰)، **نقش شهرها و شهرک‌ها در توسعه نواحی روستایی**، ترجمه بهروز قرنی آرنای، دانشگاه تربیت مدرس.
 - رکن‌الدین افتخاری، علیرضا و ایزدی خرامه، حسن (۱۳۸۰)، تحلیلی بر رویکردهای مکان‌یابی و توزیع خدمات در مناطق روستایی: بررسی تطبیقی رویکرد کارکردهای شهری در توسعه روستایی (UFRD) و مدل‌های تخصیص مکانی (LA)، **فصلنامه تحقیقات جغرافیائی**، انتشارات آستان قدس رضوی، شماره ۶۲.
 - رکن‌الدین افتخاری، علیرضا و موحد، علی (۱۳۷۷)، عملکردهای شهری و توسعه روستایی از دیدگاه یوفرد، مورد مطالعه: بخش زواره، **فصلنامه مدرس**، دانشگاه تربیت مدرس، شماره هشتم، پائیز.
 - شکویی، حسین (۱۳۸۶)، **دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری**، جلد اول، تهران: انتشارات سمت.
 - صرافی، مظفر (۱۳۷۹)، **مبانی برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای**، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، مرکز مدارک علمی و انتشارات، چاپ دوم.
 - علینی، محسن (۱۳۷۹)، مقاله بررسی نقش محوری جهادسازندگی در توسعه کشاورزی و عمران روستایی، **نقش جهاد سازندگی در بخش کشاورزی و توسعه روستایی (مجموعه مقالات)**، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، تهران: وزارت جهاد سازندگی.
 - فنی، زهره (۱۳۸۲)، **شهرهای کوچک، رویکردی دیگر در توسعه منطقه‌ای**، انتشارات سازمان شهرداری‌های کشور.
 - مؤمنی، مصطفی (۱۳۷۷)، **پایگاه جغرافیای شهری در ایران**، فرهنگستان علوم جمهوری اسلامی ایران، تهران.
 - مرکز آمار ایران (۱۳۸۵)، **گزیده نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵**.
 - هادیانی، زهره (۱۳۸۲)، شهر و پیرامون (حوزه نفوذ روستایی)، **رشد آموزش جغرافیا**، شماره ۶۴ و ۶۵، سال هجدهم.

- Belesky, Erics. And karaska Gerald J.(1990), Approaches to Location Urban Functions in Developing Rural Areas, *International Regional Science Review*, Vol. 13, No3, pp. 225 – 240.
- Dennis A., Rondineli(1985), *Applied Methods of Regional Analysis The Spatial Dimension of Development policy*, West view press, U.S.A.
- Dennis A., Rondinelli(1980), *Spatial Analysis for Development: a Case Study*, E. R. B, Philipine Frist Published U.S.A. United Nation Press.
- Dennis A., Rondinelli(1990), Location Planning And Regional Economic Development: Appropriate Methods in Developing Countries, *International Regional Science Review*, Vol. 13, No. 3, pp. 241 – 248.
- Gerad, Rushton(1984), Use of location – Allocation Models for Improving the Geographical Accessibility of Rural Services in Developing Countries, *International Regional Science Review*, vol. 9, No3, pp. 217 – 40.
- Gerard, Rushton(1988), The Reeked lecture In Economic Geography Location Theory, Location – Allocation Models, and Service Development Planning in The Third World, *Economic Geography*, Vol. 64, No. 2, pp. 97 – 120.
- k., Michael & Mc. Call(1992), location Analysis and Rural Development: Capacities and Limits of Regional Planning Parishioners, *International Regional Science Review*, vol. 15, No. 1, pp. 13 – 25.
- Prescott, James R. and Vandanbroucke, David A.(1992), Some Comments on Central place Structure and Rural planning, *International Regional Science Review*, Vol. 15. No. 1, pp. 51 – 57.
- Vinod k. & Tewari(1992), Improving Access to Services and Facilities in Developing Countries, *International Regional Science Review*, Vol. 15 No. 1, pp. 25 – 37.